

ברם, מצינו לשון 'רוב' במקרא במובן אחר. בברכת יצחק כתוב: 'ורב דגן ותירוש' (בראשית כז כח). האם הכוונה היא שרוב הדגן והתירוש שבעולם יהיה של יעקב? ברור שהתיבה 'רוב' בהקשר זה משמעה כמות גדולה. אם יש לאדם הרבה דגן ותירוש, התכונה המתוארת היא 'רוב'. כפי שאם מדובר על חפץ ארוך התכונה שלו היא 'אורך', וכן לדבר רחב מקביל 'רוחב', כך להוץ רב מקביל 'רוב' - היא תכונת הדבר שכמותו מרובה. ומקרא מלא דבר הכתוב: 'לפי רב השנים... ולפי מְעַט השנים' (ויקרא כה טז). וכאלה יש כמה וכמה מקראות. למשל, כאשר סיפר המן על 'כבוד עשרו ורוב בניו' (אסתר ה יא), האם דיבר רק על רובם של בניו ולא על כולם? ודאי שהכוונה היא שסיפר על כך שיש לו הרבה בנים.

שימוש זה במונח 'רוב' מצוי גם במשנה, ורבינו עצמו פירשו. שנינו באבות ג, יח: 'הכל צפוי והרשות נתונה, ובטוב העולם נדון, והכל לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה'. כתב בפירוש המשנה שם: '... אמר שאין המדות הטובות נקנין על פי גודל המעשה אלא ברובי מספר המעשים, אין המדות הטובות נקנות אלא כשהאדם חוזר על המעשים הטובים פעמים רבות ובכך נקנית לאדם תכונה לכך, לא כשיעשה האדם מעשה גדול אחד ממעשי הטוב...'. הרי פירש לנו רבינו עצמו את משמעות הביטוי 'רוב' אותו הדבר' = ריבוי מספר אותם הדברים. מסביר רבינו שאם כאשר מספר הדברים מסוג זה הוא 'גדול', זהו סימן לגניבה, כי אז אין לוקחין אותם, אף על פי שאם הוא רק מועט - מן הסתם אינו גנוב.

להלן נציע עוד דוגמה לשימוש רבינו במונח 'רוב' במשמעות זו דווקא.

ה

ראינו דוגמאות של מלים שיש להן משמעויות שונות, וסמך רבינו על הקורא שיבין מתוך ההקשר או מתוך רמזי מלים איזו משמעות היא המכוונת. מן הראוי לציין דוגמה של מלה שיש לה משמעויות שונות ובחר רבינו להצביע על המשמעות המתאימה על ידי הכתיב המלא או החסר. כמובן, כדי לוודא תופעה כזאת צריך לבדוק כתבי יד מהימנים ביותר, אבל על אף שלא זכינו לעותק המקורי של 'משנה תורה', מכל מקום יש לנו מעין הוכחות גם בכיוון זה.

התיבה 'קטן' שכיחה מאוד ב'משנה תורה' במשמעויותיה השונות, אבל בכתב יד אוקספורד, החתום בעצם כ"ק של רבינו, שהוגה מספרו שלו, יש תופעה מעניינת מאוד.²³ יש מקומות שכתוב 'קטן' חסר, ויש מקומות שכתוב 'קטן' מלא.²⁴ בהלכות

23. כתב יד זה מכיל את ההקדמה ואת ספרי מדע ואהבה והוא שימש בסיס למהדורת 'יד פשוטה' (תשד"מ-תשנ"ו) של ספרים אלה. העתקתי את הנוסח שלו כולו, ורק במקומות מועטים ראיתי צורך לציין על חילופי נוסח בכתבי יד אחרים.

יסודי התורה ד, יג, מופיעה התיבה הזאת שלוש פעמים, אבל בתחילה כתב הסופר 'קטן' חסר, ואחר כך חזר והגיה ותלה וי"ו לפני הנו"ן בכל שלושת המקומות. הלוא דבר הוא! הדבר עורר את סקרנותי ובדקתי בעוד הלכות שהתיבה הזאת מופיעה בהן, ונתגלה שיש להבחין במשמעות שונה בין מלא לחסר באופן עקבי בכל המקומות. נעתיק תחילה את הנוסח המוגה ביסודי התורה הנ"ל:

ואני אומר שאין ראוי להטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר. ולחם ובשר זה הוא לידע ביאור האסור והמותר וכיוצא בהן משאר המצוות. ואף על פי שדברים אלו דבר קטון קראו אותו חכמים, שהרי אמרו חכמים: דבר גדול - מעשה מרכבה; ודבר קטון - הוייה דאביי ורבא; אף על פי כן ראויין הן להקדימן, שהן מיישבין דעתו שלאדם תחלה. ועוד שהן הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה לישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא, ואפשר שידעם הכל, גדול וקטון, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר.

והנה, גם לעיל, שם ג, יב, מופיעה תיבה זו בכתיב מלא: 'הללוהו בני אדם מגבורותיו שתראו באש וברד ובשאר ברואים שתראו למטה מן הרקיע, שגבורתם תמיד נפְּתָת לקטון וגדול'. וראו גם הלכות דעות ו, ח: '... שלא יבייש חברו ברבים בין קטון בין גדול', והלכות תלמוד תורה ו, יד: 'מי שנידוהו על שאר דברים שחייבין עליהם נידוי, אפילו נדהו קטון שבישראל - חייב הנשיא וכל ישראל לנהוג בו נידוי עד שיחזור בתשובה...'. דעת לנכון נקל שבכל ההקשרים הללו הכוונה היא לא לקטן שטרם הגיע לגיל מצוות ולא לקטן בכמות, אלא למי שפחות בחשיבות מול החשוב יותר, או פחות בחכמה ובמעמד מול הגדול בחכמה או במעלה. כך, מעשה מרכבה הוא דבר גדול במעלה - יותר מהלכות איסור והיתר. כדאי להשוות לפסקה האחרונה בהלכות יסודי התורה ד, יג הנ"ל, 'ואפשר שידעם הכל, גדול וקטון, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר', את האמור בסוף ההקדמה ל'משנה תורה', הלכה מא, שם מדובר על שינון הלכות גרידא בלא הווייה דאביי ורבא, ושם דייק רבינו לכתוב 'קטן' חסר: '... שיהיו כל הדינים גלויים לקטן ולגדול'. שם באמת כוונתו גם לקטן בשנים, כפי שהגדירו בהלכות אישות ב, י: 'הבן משולד עד שיהיה בן שלש עשרה שנה נקרא קטן... הביא שתי שערות... והוא מבן שלש עשרה שנה ויום אחד ומעלה - נקרא גדול'. גם קטן יכול ללמוד את

24. זוהי דוגמה אחת לתופעה שכיחה, הן בפירוש המשנה והן ב'משנה תורה', והיא הוספת ניקוד כדי להקל על הבנת הכתוב. הרב דרור פיקסלר במהדורתו המבוארת לפירוש המשנה מכתב ידו של רבינו עצמו מעתיק את הניקוד המופיע בכתב היד בהנחה שגם הניקוד נעשה בידי הרמב"ם עצמו. עד עתה הופיעו שני כרכים של מהדורה זו: מסכת עבודה זרה (תשס"ב) ומסכת ברכות (תשס"ד). בכתבי יד של 'משנה תורה' יש הרבה תיבות מנוקדות אבל אין אחידות בין כתבי היד השונים אילו תיבות מנוקדות, ומוכח שאין לייחס את הניקוד כולו לרמב"ם; אבל נראה שהוא עצמו הקפיד על מלים מסוימות לנקודו.

ההלכות ב'משנה תורה' בעל פה וידע את הדינים; להבין את הסוגיות שבהן מתדיינים אביי ורבא אמנם יכולים גם גדול וגם קטון, כלומר גדולים בחכמה ופחותים מהם, אבל לא ניתן לומר שקטן ממש יכול להקיף את הווייה דאביי ורבא.

אמנם בשאר ספרי 'משנה תורה' אין לנו כתב יד מהימן כל כך, אולם מכל מקום ישנם שיקולים אחרים המעניקים אמינות יתרה לגרסה 'קטון' מלא וי"ו במקום שישנה. במקרא מופיעות שתי הצורות - גם 'קטן' בשני קמצים וגם 'קטן' בקמץ וחולם. אבל בכתבי היד מסתבר שלא טרח הסופר להוסיף וי"ו אלא אם כן העתיק ממקור שהיה כתוב בו 'קטון' עם וי"ו דווקא. לפיכך, גרסה זו אמינה יותר. והנה, יש בידינו כתב יד ספר שופטים שנכתב בידי סופר שהעתיק את ספר המדע בד"קנות יתרה מכתב יד שחתום בידי הרמב"ם עצמו, ומסתבר שגם את ספר שופטים העתיק ממקור מוסמך, והוא הנוסח שעליו מושתתת מהדורת 'יד פשוטה'.²⁵ כך גרסתנו בהלכות ממרים ב, ג-ד: '... אין בית דין הגדול אחר יכול לעקרו ולהתירן אפילו היה גדול מן הראשונים. ויש לבית דין לעקור אף דברים אלו לפי שעה, אף על פי שהוא קטון מן הראשונים...'; הרי מוכח שהפירוש שהצענו בתואר 'קטון' מתאים גם כאן, כי המדובר הוא בבית דין קטן במעלה מן הראשון.

בעניין זה מתגלה הזהירות היתרה שנהג רבינו בכתבו את ספרו, ונראה שגם הלומדים בו דייקו בניקוד ובמבטא, כמבואר בשאלה שהפנו אליו:

שאלה: ויורנו הדרתו, התלמידים קבעו להם עתים ללימוד החבור, ונתעוררו להם קושיות ומבקשים ממעלתו לבארן...

ועוד, בהלכות דעות (ד, כ): 'כל המנהיג עצמו בדרכים אלו שהורינו' - שהורינו בחיריק או בצרי, הואיל ונתגלו בזה חלוקי דעות, ומהו הנכון? ושלום הדרתו.

התשובה: 'ובדרכים אלו שהורינו', בחיריק. וכתב משה.²⁶

ואם בתנועה אחת או באות אחת הקפיד כך, על תיבות ועל פסקאות שלמות לא כל שכן. אלא שדקדוקים באותיות - מעטים הם שאנו יכולים להכירם, מפני שהסופרים לא ידעו להיזהר עד כה. אבל בהמשך נביא עוד דוגמה.

1

מצינו ב'משנה תורה' ביטוי במתמטיקה שלמיעוט ידיעתי אינו נמצא לא אצל קודמיו של רבינו ולא אצל הבאים אחריו, ונראה שבגלל כך שיבשוהו הסופרים. המושג 'חס'

25. ראה מהדורת רמב"ם מדויק, יד, ר"י שילת, ירושלים תשס"ו, מבוא לנוסח ספר שופטים.

26. תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, ב, סימן קס, עמ' 307. שאלת הניקוד היא האחרונה בארבע שאלות ששאלו. ורבינו השיב על כל אחת ואחת.